

Szabó Márk

A MÉRSÉKLET DICSÉRETE – 30 ÉVES A COMMENTAIRE

„Nincs boldogság szabadság nélkül, sem szabadság bátorság nélkül.”

Thuküdidész¹

A francia közélet egyik legstabilabb ismertetőjegye, hogy politikai térképén az észak-atlanti szövetség meggyőződéses híveinél talán csak klasszikus liberálisból találni kevesebbet. Ez a döntéshozók körére éppúgy áll, mint az átlagember érzéseire, legfőképpen pedig az értelmiségre: bal- és jobboldal hangadói között legfeljebb az atlantizmus- és liberalizmus-ellenesség gondolati forrásvidéke alapján lehet különbséget tenni, a végeredmény felől nézve ugyanis majdhogynem ugyanoda lyukadnak ki. Vajon a józan nyugati világ melyik más pontján lehetne úgy gúnyt űzni az elnökaspiránsból, hogy az „amerikai” jelzőt ragasztjuk nevéhez, és vajon van-e Venezuelán és Oroszországon kívül még politikai közösség, ahol a „liberális” súlyosabb szitokszó, mint Franciaországban? A nemzetközi erőpolitikai realitásokat zavarba ejtő magabiztossággal figyelmen kívül hagyó nemzeti nagyság (*grandeur*) hazájában az Egyesült Államok és a NATO iránti pozitív viszonyulás éppen olyan ritka, mint a piacgazdaság angolszász modelljéért való lelkesedés. Annál elterjedtebb viszont az állam szeretete és a forradalomra mindig kész lelkiület: a franciák évszázadok óta szeretik a politika utcai változatát; a diákok '68 májusában a párizsi – akkor még – macskaköves burkolat felét felszedték, hogy így próbálják megbuktatni de Gaulle elnököt, sikertelenül.

1978 márciusa óta van egy negyedévente megjelenő folyóirat, a *Commentaire*, melynek szerzői az aktuális nemzetközi kérdésektől a gazdaság- és társadalompolitika elemzésén át minden téren különböznek a párizsi mainstream értelmiség átideologizált alakjaitól. A folyóirat három évtizede változatlan színvonalon érvel az atlanti szövetség és az Egyesült Államokkal való szorosabb partneri viszony mellett, reálpolitikai racionalitás alapján EU-párti, nem szégyell a szabadpiaci verseny érdekében érvelni, valamint a klasszikus angolszász liberalizmus és konzervativizmus szabadság-eszményére hivatkozni. Aki mindezt harminc éve létrehozta, *Raymond Aron*, a 20. századi francia tudományos közélet és újságírás egyik legnagyobb – s egyben legmegosztóbb – alakja volt. Sartre és Camus kortársaként és barátjaként indult, azonban hamar a teljes baloldali értelmiség leggyűlöltebb figurájává lett: mikor 1955-ben megírta *Az értelmiség ópiuma* című könyvét,² benne kíméletlen kritikával illetve a Szovjetuniót elítélni nem hajlandó francia haladó gondolkodókat, azonnali ösztűz alá vették. 1968-ban, miután védelmébe vette a Sor-

¹ A szerkesztőség által a lap mottójául választott idézet. (A lap a hálózaton is megtalálható: www.commentaire.fr)

² *L'Opium des intellectuels*, Calmann-Lévy, Paris, 1955. Magyarul: Raymond ARON: *Az értelmiség ópiuma*, ford. Kovács Zsolt, Akadémiai, Budapest, 2007.

bonne „reakciós” professzorait és „szószátyár diákok pszichodramájának” minősítette Daniel Cohn-Bendit követőinek májusi lázadását, Sartre a *Nouvel Observateur* lapjain úgy fogalmazott: „Most, hogy egész Franciaország látta de Gaulle-t anyaszült meztelenül, a diákok megnézhetik Raymond Aront anyaszült meztelenül!”³ A filozófus mindezek dacára kitartott klasszikus liberális nézetei, mérsékelt gaullizmusa és az észak-atlanti szövetség mellett, majd mikor három évtized után otthagyta a *Le Figaro* vezető munkatársi beosztását, létrehozta a *Commentaire*-t, melynek öt évvel későbbi haláláig főszerkesztője maradt.

A lap máig őrzi alapítója szellemiségét: szinte minden számban megjelenik egy-egy korabeli Aron-esszé, témaválasztása és -érzékenysége pedig méltó továbbvivője a mentor szellemiségének. Mérsékelt, pragmatikus érvelés, a vitapartnerekkel szembeni méltányosság jellemzi a lapot, melynek szerzői egyszerre képesek távol tartani maguktól a szektariánus gondolkodásmód bezárkózottságát és a mindenáron az objektivitásra való törekvésből fakadó megfelelési kényszert.

A Commentaire 2008-ban

A tavalyi év egyszerre több esemény évfordulója volt, hiszen fél évszázada tette le hivatali esküjét de Gaulle tábornok, létrehozva azt az alkotmányos intézményrendszert, amely máig képes szavatolni a köztársaság politikai stabilitását, ami az 1789 óta eltelt bő két évszázad tükrében is komoly teljesítménynek nevezhető. Negyven éve, hogy kitört Párizsban az a néhány száz fősnek induló diáktüntetés, amelyből végül az egész országra kiterjedő sztrájk- és tüntetéshullám lett, megingatva a tábornok-elnök sziklaszilárdnak hitt hatalmát. A lap szempontjából talán a legfontosabb, hogy a *Commentaire* 2008-ban ünnepelte alapításának harmincadik évfordulóját, melynek egy egész számot szenteltek, újragondolva azokat a kérdéseket, amelyek annak idején a folyóirat létrehozásához vezettek.

Az ünnepi szám szerkesztőségi beköszöntője másfél oldalban foglalja össze, mi változott 1978 márciusa óta, és mi az, ami miatt továbbra is szükségesnek érzik a lap megjelentetését.⁴ Hiába bomlott fel a keleti blokk 1989-ben, a liberális demokrácia nem vált a világ államainak egyetemes rendező elvévé, exporttermékként sem bizonyult sikeresnek a Közel-Keleten, ráadásul Nyugat-Európában változatlan támadásoknak van kitéve, sérülékeny a korrupcióval és a demagógiával szemben, a képviseleti elv pedig a várakokkal ellentétben nem feltétlenül a jó vezetők kiválasztásához vezetett. „A demokrácia és az elit kapcsolata ezért továbbra is a lap alapvető témái maradnak”, jelöli ki az irányt a cikk, rögtön megnevezve a francia államszervezetnek azokat a pontjait, amelyek „kezelésre” szorulnak. Beszédes, hogy ezek között elsőként szerepel az egyetemek versenyképességének és autonómiájának valódi megteremtése, ugyanis a nemzetközi összeha-

³ Idézi Raymond ARON: *Az elkötelezett szemlélő*, ford. Ferch Magda, Európa, Budapest, 2005, 333.

⁴ *Commentaire* 121. (2008. tavasz), 7–8.

sonlításokban a francia felsőoktatás messze elmarad az Egyesült Államokétól. A centralizáció és az alacsony szabadságfok tüneti elemei azonban nemcsak ezen a téren, hanem az igazságszolgáltatás, az egészségügy és a helyi önkormányzatok működésében is mind visszatükröződnek, vagyis a szerkesztőség szerint minden kendőzés nélkül az állam szerepének újragondolásából kívánja kivenni a részét. Tekintve a továbbra is erős jakobinus hagyományt, ez a feladat bőven elég témát szolgáltat a következő három évtizedre is.

A harminc vezető cikkből, melyekkel a *Commentaire* ünnepi száma jelezni kívánta a lap által legfontosabbnak tartott területeket, az első az Egyesült Államokkal foglalkozik, hosszasan bírálva az „ex-gaullista, ex-marxista, mindenekelőtt azonban progresszív és baloldali” Franciaország „túlzott” anti-amerikanizmusát, amely lehetetlenné teszi az amerikai társadalom megértését.⁵ Világos, hogy a külpolitika világában mi marad a folyóirat szerzői szerinti legkomolyabb kihívás: mérsékelni a kölcsönös meg nem értésből fakadó francia ellenérzéseket. *Marc Fumaroli*t tehát nem a nyugat-európai entellektüel öngyűlölete, hanem inkább a tisztánlátás szándéka vezérli, ugyanaz, mint *Damien Beauchamp*-t, aki a francia–amerikai kapcsolatok áttekintésével kíván a kölcsönös sérelmek narratívája helyett közös megegyezési alapot kínálni Párizs és Washington számára.⁶ A szerző, rációfóva a Nicolas Sarkozy hivatalba lépését ezen a téren is övező túláradó optimizmusra, csupán óvatos reménykedésének ad hangot, hogy a tudatosan „független” külpolitikát vállaló Franciaország belássa: „a valóságban gyakran az eltérő világlátásunk választ el minket, viszont a szükség idején való tettekrekésztség továbbra is összeköt”, és ez utóbbira való összpontosítás jó kiindulási alap lehet. Minél nagyobb közhelynek hangzik, annál inkább igaz, amit a szerző is megállapít: az érdekek és az értékek összehangolása mindkét fél számára előnyös üzlet lenne. Ehhez próbál a *Commentaire* hozzájárulni akkor is, amikor a Chicagói Egyetem politikatudósa, *Nathan Tarcov* írását közli Leo Strauss politikai filozófiájáról – a deklarált cél nem más, mint annak bebizonyítása: dacára az ebben a témában megjelent végeláthatatlan „tényfeltáró” műveknek, nem a német emigráns gondolkodó volt az, aki húsz évvel halála után rávette a washingtoni döntéshozókat, hogy támadják meg Irakot.⁷

*

⁵ Marc FUMAROLI: *L'Amérique*, *Commentaire* 121. (2008. tavasz), 9–12.

⁶ Damien BEAUCHAMP: *Atlantique*, *Commentaire* 121. (2008. tavasz), 20–24.

⁷ Irak öt évvel a háború megindítása után is a francia–amerikai kapcsolatok legneuralgikusabb pontja, hogy Jacques Chirac akkori elnök minden korábbinál fagyosabbá tette a két ország közti viszonyt, amikor Párizs vétőjogával fenyegette az ENSZ BT-től jóváhagyást kicsikarni akaró Busht. A háború megindításával jóformán egy időben indult az „intellektuális felelősök” felkutatása, Strausst többnyire ekkor kezdték neokonzervatívnek tartani. Lásd Nathan TARCOV: *Philosophie politique et politique étrangère. Prudence et lucidité de Leo Strauss*, *Commentaire* 121. (2008. tavasz), 213–221. A szerző eredeti angol szövege: *Will the Real Leo Strauss Please Stand Up? The American Interest* 2006. szeptember–október (www.the-american-interest.com/ai2/article.cfm?Id=166&Mid=5). Franciaországban Alain Frachon és Daniel Vernet tettek meg minden azért, hogy bebizonyítsák, Strauss gondolatai végig ott bújtak az amerikai hadüzenet mögött. Lásd a szerzők *Le Stratège et le Philosophe* című cikkét: *Le Monde* 2003. április 15.

Belpolitika nélkül természetesen nincs teljes szám, a leginkább vitaindító írás pedig Alain Duhamel könyvének előszava, amelyben a *Le Monde* és a *Libération* egykori munkatársa, politológus 21. századi „első konzulnak” („Premier consul contemporain”) nevezi a 2007 májusában megválasztott Sarkozy elnököt.⁸ Mielőtt azonban az olvasó gyanakodni kezdene, hogy a jobboldali vezetőkkel szemben előszeretettel alkalmazott diktátorozás egy újabb példájával állna szemben, hamar kiderül, hogy pont az ellenkezője igaz: Duhamel Napóleon azon erényeit – energia, voluntarizmus, tekintély, tetterekészség, reformerség – véli felfedezni az Elysée-palota új urában, amelyek a korzikai első konzul fellépését jellemezték. „Az újonnan megválasztott köztársasági elnök ugyanolyan viharos korban él, mint az első konzul. Hatalomra, változásra és reformokra vágyik. [...] Meg akarja újítani, mozgásba akarja hozni Franciaországot, efelől semmi kétség”, lelkesedik a szerző, aki 2007-ben hátat is fordított a Ségolène Royallal induló szocialista pártnak.

Az ünnepi szám többi cikke a katolicizmustól Kínán és Izraelen át az egyenlőség kérdéséig jóformán minden olyan témát érint, ami a lap eddigi története során a szerzők érdeklődését kiváltotta, és ami várhatóan a következő években is napirenden lesz. Önmagában jelzésértékű a liberalizmusnak szánt rész, melyből az derül ki: korántsem sikerült még elfogadtatni a szabadelvű hagyományt Franciaországban. Jól mutatja ezt az első két írás, melyek a *Mit jelent ma liberálisnak lenni?* és *A filozófus és az állam* címet viselik.⁹ Európai Unió-párti folyóirat lévén az integráció jövője is megkülönböztetett figyelmet érdemel. A Lisszaboni Szerződés ratifikációjának megakadása kapcsán *Thierry Chopin*, a Robert Schuman Alapítvány oktatási igazgatója gyűjti össze a Közösség előtt álló kihívásokat és a szükséges válaszokat.

Három évtized „magyarázat” után a folyóirat megmaradt annak, ami 1978 tavaszán volt: nyitott szellemiségű, a kor aktuális kérdéseire ideológiamentes, mérsékelt és megalapozott válaszokat kereső fórumnak. Jól mutatja ezt a nyári szám is, amely ugyan még a globális pénzügyi válság kitörése előtt jelent meg, ám a kapitalizmus morális vetületével foglalkozó írásával előrevetíti az azóta Franciaországban (is) napirenden lévő vitát, vagyis: természeténél fogva erkölcstelen-e a piacgazdaság? *Jean-Philippe Vincent* hosszas elemzésben fejti ki, hogyan függ össze a kapitalizmus, az altruizmus, a korrupció és a társadalmi béke, miközben empirikus adatokkal próbálja a zsigeri piacellenességet helyreigazítani azzal a céllal, hogy amennyire lehet, semlegesítse a romantikus marxizmuson alapuló kortárs tévedéseket. Vincent munkájának talán legaktuálisabb része az a fejtegetés, amely a kapitalizmust fenntartó három pillérrel szól. A politikai, a gazdasági és a kulturális-vallási tartóoszlopok külön-külön és egymással interakcióban segítetik fejlődni a piacgazdaságot, mára azonban épp a harmadik terén látni elbizonytalanodást. „A kulturális és vallási normák összessége hozzájárult a kapitalizmus spontán és hatékony kontrolljának kialakulásához. Ha ezek a normák elkezdenek gyengülni, maga

⁸ Alain DUHAMEL: *Consulat*, Commentaire 121. (2008. tavasz), 57–60.

⁹ Gil DELANNOI: *Que veut dire 'libéral' aujourd'hui?*; Pierre MANENT: *Le philosophe et l'État*, Commentaire 121. (2008. tavasz), 151–163.

a kapitalizmus kerül veszélybe”, írja, majd így folytatja: „Másképp viszont a kortárs kapitalizmus mintha saját, független »erkölcsi előírásait« igyekezné megteremteni, amelyek nemcsak a kulturális és vallási szférát, hanem a liberális demokráciát is veszélyeztetik.”¹⁰ Egyszerre borúlátó és megfontolandó elemzés, amely a 2008 őszén kirobbant válság felől „visszanézve” is komoly tanulságokkal szolgál azzal kapcsolatban, hogy milyen kockázatokkal jár, ha a piac elkezd öntörvényűen maga alá gyűrni a társadalom többi alrendszerét.¹¹

1968 örökségéről írva a lap nyári számában egykori és jelenlegi főszerkesztők, Raymond Aron és Jean-Claude Casanova írásait közli a „forradalmi” májusra. Aron, aki ekkor lett végérvényesen *persona non grata* a baloldali értelmiség szemében, közvetlenül az események lezárulását követően próbálja meg az „abszurdot” összegezni. A filozófus, aki az állami intézmények összeomlásával fenyegető sztrájkhullám hatására ismét de Gaulle elnök mellé állt, végül arra jutott: a párizsi dráma sajátossága onnan ered, hogy a franciák mindig sokkal többre tartották az absztrakt ideákat, mint a tényeket, ezért hitték a baloldali tüntetőket, hogy forradalom tört ki, amely végleg elsöpri a „reakciós/fasiszta” államhatalmat. Holott az egész néhány száz nanterre-i egyetemista megmozdulásával indult, csak végül a progresszív értelmiség lelkes közreműködésével felszínre tört „az alkotmányos rendet átalakítani kívánó régi vágy, hogy így mozdítsák előre a morált és ott kezdjenek reform-improvizációba, ahol csak az idő és a mértékletes beavatkozás eredményez megoldást”.¹² Míg Aron 1968-ban az aufklérista értelmiségiek forradalmi mítoszára vezette vissza a szerinte veszélyes, tekintélyromboló megmozdulást, nála megengedőbb hangnemben tekint vissza a négy évtizeddel korábbi májusra a *Commentaire* mostani főszerkesztője. Jean-Claude Casanova – bár hangsúlyozza: megérti elődje féllelmeit – „megmosolyogtató naiváknak” nevezi a korabeli tüntető fiatalokat, nem mulasztva el megjegyezni: egykori hangadóik mára azokká váltak, akik ellen egykor tüntettek. Írásában inkább azt fájlatja, hogy ha már évfordulókról esik szó, miért kap ’68-nál jóval kisebb hangsúlyt 1958, vagyis az V. Köztársaság megszületése és de Gaulle hatalomba való visszatérése, ami „meghatározta történelmünk utóbbi fél évszázadát”.¹³

*

Szabadság, rend, mérsékelt hangvétel és értékelt állásfoglalások – ha van a *Commentaire* 2008-as számainak, illetve a folyóirat három évtizedének üzenete, vélhetően ezen erények mentén lehetne összefoglalni. A lap hatezer olvasója évente négyszer nemcsak az aktuális események elemzésének segítségével, hanem a nyugati gondolkodásmód és hagyományok ápolásával kaphat *magyarázatot* a politikai közösség minden sze-

¹⁰ Jean-Philippe VINCENT: *Altruisme, morale et capitalisme*, *Commentaire* 122. (2008. nyár), 467.

¹¹ Nyilván nem véletlen, hogy Nicolas Sarkozy kapitalizmus- és globalizációkritikája is elsősorban az „elszabaduló” pénzpiacok által lejáratott piacgazdaság „morális megújítását” hirdeti. Lásd: *Nicolas Sarkozy défend un État „entrepreneur” et régulateur*, *Le Monde* 2009. január 9.

¹² Raymond ARON: *Explication sommaire de l’absurde*, *Commentaire* 122. (2008. nyár), 502.

¹³ Jean-Claude CASANOVA: *Mai 68. Commémorons, commémorons...*, *Commentaire* 122. (2008. nyár), 495.

replőjét érintő kérdésre. Szellemisségével kétségtelenül „kilóg” a francia értelmiségi közegeből – igaz, alapítója 1980-ban arra a kérdésre, hogy „Ön az utolsó liberális?”, talányosan így válaszolt: „Nem. Ma már sokan csatlakoznak hozzám. Akár divatba is jöhetnék.”¹⁴ Aron életműve a Commentaire révén, ha divatba nem is jött, megkerülhetetlen intellektuális erővé vált Franciaországban, ami jó hír, mert azt üzeni: van igény a józanságra.

Frank Aiken és Atwater Kent egy új rádiókészülékkel a philadelphiai Atwater Kent rádiógyárban, 1925